

2. CONCEPTES PREVIS

Abans d'entrar de ple en l'objectiu d'aquest estudi, convé precisar el significat que atorgarem a alguns conceptes considerats centrals des de la perspectiva que ens ocupa. Termes com *representacions*, *comunicació*, *coneixement* o *informació* poden tenir significats diferents segons el context en què s'utilitzin. Efectivament, **els conceptes coneixement i informació adopten diferents sentits segons les disciplines** que els abordin: no és el mateix la informació des de la perspectiva de la física, les matemàtiques o les ciències jurídiques que la informació tal com l'entén el periodisme; de la mateixa manera, la psicologia de l'aprenentatge i l'epistemologia (teoria del coneixement) se centren en dimensions diferents del coneixement. **Aquí els utilitzarem amb un sentit determinat**, per la qual cosa convé establir-lo prèviament.

2.1. Representacions

Analitzar els coneixements sobre seguretat alimentària entre la població catalana, abordar com aquesta rep, interpreta i interioritza la informació que es difon sobre aquestes qüestions, entendre quines són les limitacions de la comunicació sobre aquesta matèria i, en definitiva, explorar les formes comunicatives generadores de confiança i bones pràctiques exigeix parlar de representacions: *entendem per representacions socials tot allò que configura la visió del món dels membres d'una societat*. Val a dir que, tot i que hi ha grans elements compartits —comuns per al conjunt de la societat—, en realitat cal parlar més aviat de *visions del món* en plural, les quals corresponen als diferents grups socials que la configuren. *Aquestes visions del món alhora són socialment compartides, necessàriament, i individualment interpretades*.

Les representacions es construeixen a partir de **coneixements i creences¹, valors², sistemes de classificació i sistemes normatius**, en definitiva, regles de captament. Cal tenir en compte que les representacions sobre un tema concret —en aquest cas, la seguretat alimentària— no són quelcom aïllat, sinó que estan immerses en un entramat en què aquestes representacions sobre diferents qüestions —polítiques, econòmiques, etc.— estan estretament imbricades i són interdependents i interactuants. Per tant, més que pensar en representacions, cal parlar de *sistemes de representacions*, que varien entre les diferents societats i entre els diferents grups dins d'una mateixa societat.

Quadre 1

Sistemes de classificació, sistemes normatius i alimentació

Entre els sistemes de classificació més importants en aquest àmbit es poden assenyalar: classificació dels productes en saludables/no saludables; engreixadors/no engreixadors; de consum quotidià/ de consum esporàdic, etc. També amb les tècniques de cocció s'estableixen classificacions equivalents, com ara saludables/no saludables; engreixadores/no engreixadores, etc.

A més, trobem sistemes normatius relatius a la manipulació domèstica dels aliments (rentar-se les mans, mantenir net l'espai domèstic on es cuina, mantenir nets els estris, rentar la verdura...), sistemes normatius relatius al lloc i als horaris dels àpats, sistemes normatius relatius a l'estructura dels àpats, etc.

¹ En el cas que ens ocupa de l'alimentació i la seguretat alimentària, exemples de coneixements i creences molt presents en les representacions compartides serien: *no s'ha de tornar a congelar els productes descongelats prèviament, cal mirar la data de caducitat, la taronja té vitamina C, és saludable menjar fruita i hortalisses, prendre lactis ajuda a prevenir l'osteoporosi, etc.*

² Serien valors associats a l'alimentació i la seguretat alimentària: valors relatius a la responsabilitat de la salut pròpia i la cura del cos, valors relatius a la responsabilitat social, etc.

Els sistemes de representacions i els comportaments fan referència a *com es pensa el món* i a *com es viu en el món*, respectivament. *Fer i pensar* apareixen en primera instància com dues categories distintes: la primera fa referència als comportaments i la segona, a les representacions; amb tot, no hi ha una ruptura clara entre una i altra, sinó una estreta interdependència, atès que les representacions es corresponen amb el coneixement pràctic que organitza els comportaments, ja que no només fa referència a *com és el món*, sinó també a *com ha de ser* o a *com podria ser*; és a dir, evoca valors, normes de conducta i regles d'actuació. Alhora, els comportaments mateixos, la vivència pròpia i les seves conseqüències alimenten les representacions.

Les actituds resulten de l'encaix entre representacions i comportaments —en una relació que va en ambdues direccions— en les quals el pes de determinats factors individuals, com ara els trets de personalitat, el nivell de formació, les capacitats i habilitats, i la constitució física adquireixen una particular rellevància. Això no exclou que siguin actituds profundament socials, atès que les formes determinades que adopten i els sentits que adquireixen depenen del context social en què es manifesten. Així, representacions, actituds i comportaments s'elaboren mitjançant la socialització que fa de l'individu un ésser social.

En definitiva, **parlar de representacions socials vol dir interessar-se per una forma de coneixement que orienta les actituds, que organitza les conductes, que és socialment elaborada, que és compartida per un grup social, que contribueix a una visió comuna de la realitat i, també, a uns comportaments comuns.** Així, els comportaments individuals se sostenen sobre representacions socials i actituds que es construeixen elles mateixes prenent en consideració els comportaments, dels quals s'alimenten i als quals donen sentit.

Ara bé, saber què pensen les persones, saber quines actituds tenen en relació amb la seguretat alimentària i la informació que sobre aquesta es transmet per diferents canals contribueix a explicar allò que els individus fan, han fet o poden fer en el futur, però no és l'únic element que cal considerar a l'hora d'analitzar els comportaments. Per tal d'interpretar-los, per exemple, arran d'una *crisi alimentària*, cal tenir en compte d'una banda, el context que condiciona els comportaments i el paper dels altres agents en aquest context i d'altra banda, els factors individuals (trets de personalitat, nivell de formació, capacitats i habilitats).

2.2. Coneixements versus informació

Entenem per **coneixement el conjunt de dades, conceptes, pràctiques i habilitats adquirits per un individu mitjançant alguna forma d'aprenentatge, el qual ha estat interioritzat i integrat en les seves representacions, actituds i comportaments.** Entenem per **informació el conjunt de dades accessibles en l'entorn d'un individu, és a dir, tots els missatges que poden tenir-lo com a receptor compatible.**

La diferència entre una cosa i l'altra és clara: **si bé la informació sempre es pot acabar convertint en coneixement, és prou evident que això no sempre es produeix.** Aquest fet encara és més intens en la nostra societat actual, on l'abundància d'informació que es difon sobre qualsevol qüestió genera un decalatge molt notable entre informació socialment disponible i coneixement efectiu dels individus; a més, tan important com l'existència d'aquest decalatge és l'àmplia consciència que n'adquireixen els individus. D'aquesta consciència es desprenen, entre altres conseqüències, la tendència a delegar l'opinió sobre nombroses qüestions en els considerats *experts en la matèria* o bé a seleccionar entre els repertoris interpretatius existents per afinitats diverses i amb un fort component emocional. Aquesta situació es constata amb claredat en el cas de la seguretat alimentària.

Els processos individuals mitjançant els quals la informació pot esdevenir coneixement o no fer-ho i les causes socials que expliquen la preeminència de determinades informacions —per tant, les seves millors opcions per convertir-se en coneixement— són objecte d'estudi de diferents disciplines i poden ser abordats des de diferents perspectives. Però, concretament, en el cas que ens ocupa, allò que ens interessa és identificar els elements que frenen o obstaculitzen la interiorització de determinades informacions relatives a la seguretat alimentària i els factors que faciliten que aquestes informacions esdevinguin coneixement sòlidament assentat.

2.3. Comunicació

La comunicació consisteix en la transmissió de missatges —visuals, verbals, de signes...— i suposa l'existència d'emissors i de receptors. És sabut que els missatges no circulen de manera lineal i mecànica entre emissor i receptor, sinó que estan sotmesos a complexos processos d'interpretació i reconstrucció de la informació que contenen, la qual cosa ens allunya de la visió d'un emissor actiu i un receptor passiu. Efectivament, un important principi de la psicologia cognitiva estableix que el processament de la informació és constructiu: els individus no emmagatzemen tota la informació rebuda, sinó que la modifiquen i l'adapten, d'acord amb els seus coneixements previs —els seus esquemes mentals previs— i el context en el qual han rebut aquesta informació.

La informació no solament és interpretada i reconstruïda, com acabem de llegir, sinó que també és filtrada o seleccionada. S'han assenyalat quatre condicions que incideixen en l'habilitat dels individus per filtrar els missatges que reben:

- La primera condició és informacional o lingüística, és a dir, si s'entén bé el llenguatge o codi utilitzat, o si s'entén fragmentàriament o parcialment.
- La segona condició és psicològica, informa de com l'individu se situa de manera selectiva per tenir o respondre als missatges i com això està relacionat amb els estats psicològic i emocional, és a dir, el nostre estat psicologicoemocional ens pot fer més receptius o més refractaris a la recepció d'un determinat missatge.
- La tercera condició es relaciona amb la capacitat cognitiva i les trajectòries formativa i intel·lectual, les quals influeixen en la comprensió dels missatges dels mitjans i en el grau d'exposició a aquests mitjans.
- La quarta condició es refereix a la influència del nostre estat físic a l'hora de respondre als missatges emesos pels mitjans.

Si bé totes quatre condicions han de tenir-se en compte, **n'hi ha dues que són cabdals per esbrinar la manera en què un individu se situa davant de la informació: es tracta de la capacitat lingüística —que inclou la capacitat d'interpretar altres codis com el visual— i del grau de formació en sentit ampli, és a dir, del coneixement adquirit prèviament en els àmbits acadèmic, laboral i personal.** La importància dels coneixements previs rau en el fet que aquests constitueixen l'estructura dels esquemes cognitius dels individus, els quals incideixen en la comprensió i el record posterior de la informació. Totes les informacions que es reben són filtrades, processades a partir d'esquemes previs que en faciliten la integració. Aquests esquemes són en bona mesura culturals —la qual cosa explica la interpretació diferent d'un mateix fet que elabora una cultura, si es compara amb la interpretació aportada pels membres d'una altra cultura—, però també presenten diferències individuals. Efectivament, la complexitat i l'amplitud d'aquests esquemes depenen en bona mesura dels aprenentatges que s'hagin fet, de les experiències que s'hagin viscut prèviament. A partir d'aquestes experiències es configuraran esquemes en els quals s'aniran integrant noves experiències i noves informacions. Per exemple, en l'àmbit de la seguretat alimentària, missatges emesos pels mitjans de comunicació sobre pràctiques fraudulentament o problemàtiques en la producció primària seran atesos i processats de manera més activa i duradora per qui en tenia coneixements i experiències prèvies^{3, 4} —ja que s'integren en un esquema preexistent—, que no pas per qui no en tenia⁵.

³ "És una desconfiança total, perquè he vist tantes coses! Tantes manipulacions! Sobretot amb el tema de la llet. Jo ho vaig viure de molt a prop, perquè llavors era cap de zona i tenia totes les oficines de Vic al meu càrrec. I vaig veure molt bé com anava la cosa. Es feien barbaritats. Quan has vist això, ja no et sorprenen algunes notícies" (Home, 70 anys)

⁴ "El meu germà té una granja de porcs, i veig el que els donen... Els pinsos... no saps que hi foten, allà dins. I no n'hi ha cap que es posi malalt. I per què? Perquè els foten xuts de penicil·lina... i ara el clenbuterol està controlat, però, quant de clenbuterol ens hem hagut de menjar abans que es controlés? Quan no és una cosa és una altra..." (Home, 50 anys)

⁵ "No sé, no em sona... Ho desconec totalment... sóc de Barcelona! Però suposo que deuen fer les coses bé, no? Jo crec que ara està tot bastant controlat, no?" (Dona, 39 anys)

Això vol dir que **aquelles persones dotades d'uns esquemes més densos —d'un major bagatge de coneixements adquirits que faciliten la integració més ràpida de nova informació— poden ser més receptives a aquesta informació, mentre que les dotades de menys recursos poden sentir-se sobrepassades per una allau d'informació incapaç de ser processada.** Cal tenir molt en compte que tothom té esquemes ben estructurats sobre tot allò que fa referència a l'experiència pròpia i a l'entorn on es mou; per tant, la informació que es percep difícil de processar és aquella allunyada de l'experiència pròpia i del bagatge de coneixements personals.

En qualsevol cas, el desbordament informatiu genera un sentiment d'irritació, de frustració o d'indiferència —segons les característiques de personalitat— vers aquesta informació; el resultat en els tres casos és el mateix: no es presta atenció a la informació, se la deixa de banda. En el supòsit que el processament d'aquesta informació impliqui desenvolupar un comportament concret —com ara adoptar una determinada pràctica, votar un determinat partit, posicionar-se davant un determinat debat, etc.—, la decisió sobre què fer tendeix a delegar-se en altres individus *experts* o *líders d'opinió*, o s'opta per ignorar la qüestió. Des de la perspectiva de la seguretat alimentària, el bagatge de coneixements assentats, ben interioritzats, sobre alimentació i manipulació dels aliments facilita la integració i interiorització de nova informació, mentre que la situació contrària les dificulta.

Finalment, si bé aquesta interpretació i aquesta construcció de la informació que es rep es produeix en qualsevol cas, **convé distingir entre diferents formes de comunicació, molt en particular entre la comunicació personal, la comunicació de masses i la comunicació en línia (o en la xarxa d'internautes)**, ja que presenten característiques ben diferents. Totes aquestes consideracions s'aplicaran més endavant en referir-nos a la comunicació sobre seguretat alimentària. Anem primer a analitzar quines són aquestes diferents formes de comunicació.

2.3.1. Comunicació personal

La comunicació personal, **la que es produeix directament de persona a persona**, té una indiscutible rellevància en la circulació de la informació i en la generació de coneixement. Aprofundirem més endavant en la manera d'actuar d'aquesta forma de comunicació, ara només apuntarem alguns dels aspectes bàsics: en primer lloc, cal destacar que si bé una part dels missatges emesos pels mitjans de comunicació de masses s'eviten o es desatenen, no és tan habitual que es desatengui del tot la comunicació cara a cara, encara que se li pugui dedicar una atenció parcial; en segon lloc, la comunicació personal presenta altres avantatges, com ara que es pot adaptar a cada moment el missatge al receptor, en funció de la seva atenció (per exemple, reclamar més atenció si no ens atenen), el seu grau de comprensió, el seu interès i les seves rèpliques; finalment, i sobretot, es pot personalitzar el missatge, a fi que se'n constati la rellevància per a un receptor en particular.

La comunicació personal pot adoptar diferents formes i utilitzar diversos mitjans. En relació amb els mitjans, cal recordar que la comunicació personal **no es redueix a la relació cara a cara, sinó que es pot produir a través del telèfon, la carta, el correu electrònic, els xats, els fòrums d'internautes**, etc. Aquestes diversificació i progressiva ampliació dels marges de la comunicació personal —que cada cop més supera limitacions de temps (pot ser sincrònica o asincrònica), d'espai (podem comunicar-nos directament amb persones que són molt lluny) i de xarxa relacional (podem debatre amb persones que no coneixem personalment)— són molt significatives i contribueixen al fet que el pes d'aquesta forma de comunicació en la construcció del coneixement sigui molt destacat. Sempre ho ha estat, és evident, però adquireix una particular rellevància en un moment en què la comunicació de masses —no personal— és omnipresent; encara que això pot semblar una paradoxa, més aviat n'és una conseqüència. Efectivament, és justament a través de la comunicació personal que s'interpreta, es processa i s'interioritza bona part dels missatges que emeten els mitjans de comunicació de masses; sense aquesta comunicació personal, el volum d'informació *perduda* seria molt més elevat.

Tanmateix, **la comunicació personal pot adoptar diverses formes: pot ser horitzontal, quan es produeix entre individus en situació d'igualtat —companys de classe, grups d'amics, etc.—, o pot ser vertical, quan els individus que participen en l'acte comunicatiu estan en una situació de desigualtat**; aquest seria el cas de mestres i professors en relació amb els alumnes, conferenciant

en relació amb els oients, pares en relació amb els fills menors, etc. A més a més, **la comunicació pot ser circular —ho és molt sovint— en transmetre's el missatge entre diferents individus i retornar**, amb versions modificades i reinterpretades respecte dels primer emissors.

Pel que fa a la comunicació vertical, interessen particularment els anomenats *experts* i els anomenats *líders d'opinió*, ja que ocupen un espai privilegiat en la comunicació personal. Entenem per **experts aquells individus considerats particularment legítimats per opinar o fins i tot dirimir sobre un determinat tema**. Aquesta legitimitat els ve donada per un suposat coneixement superior en la matèria en qüestió, que pot ser avalat per la formació acadèmica, l'experiència, les activitats professionals, la participació política o associativa, etc. Veurem més endavant quins són els experts que juguen un paper més destacat en la comunicació personal sobre seguretat alimentària.

També juguen un paper destacat els **líders d'opinió**, que generen una comunicació vertical sense que hi hagi una situació estructural de desigualtat. Estudis realitzats mostren que un gran nombre d'individus experimenta una certa predisposició a ser més influenciat, en certes matèries, pels líders d'opinió que no pas pels mitjans de comunicació. Els líders d'opinió **són persones properes, de l'entorn relacional més o menys immediat de l'individu, però que hi exerceixen una influència molt notable a l'hora de posicionar-se** davant determinades qüestions. Es tracta, doncs, de subjectes semblants (socialment, econòmicament, políticament, ideològicament, etc.) a qui els segueixen, però són considerats per aquests individus una font de confiança fiable i digna. Els líders d'opinió són mediadors de primer ordre entre la informació que emeten els mitjans de comunicació de masses i el conjunt de la població; per exemple, en el cas de les qüestions relacionades amb l'alimentació i la seguretat alimentària, la mare —si és la responsable de les tasques alimentàries a la llar— pot ser una líder d'opinió destacada respecte als fills i al marit. En molts casos s'observa com ella interpreta, interioritza i transmet informació que considera rellevant sobre aquestes qüestions.

2.3.2. Comunicació de masses

En la nostra societat, la densitat de missatges emesos és enorme —com ja s'ha assenyalat— i en aquest sentit han jugat un paper protagonista els mitjans de comunicació de masses, protagonisme que creix a hores d'ara amb el desenvolupament de noves aplicacions associades a les tecnologies de la informació i la comunicació.

Una de les conseqüències d'aquesta presència massiva de missatges és la saturació. Efectivament, **l'allau comunicativa genera un efecte de tancament o evitació per part dels receptors, ja sigui per desinterès, per desbordament, per incapacitat de processar tota la informació o per insensibilització davant la reiteració —l'anomenat efecte *anestèsiant* dels mitjans de comunicació**. Per aquest motiu, es considera que els missatges llançats pels mitjans de comunicació han de vèncer tot un seguit d'obstacles per ser percebuts. S'assenyalen dos obstacles bàsics⁶: en primer lloc, el missatge ha de ser captat entre altres missatges competitiu, és a dir, ha de ser escollit —conscientment o inconscientment— entre d'altres que incideixen sobre l'individu; en segon lloc, ha de ser acceptat per l'individu i ha de resultar acceptable per a l'individu —la qual cosa pressuposa que ha de respectar les seves normes i creences.

Així doncs, **la captació d'un missatge emès pels mitjans de comunicació de masses és eminentment selectiva**; aquesta selecció depèn de diversos factors individuals, socials o culturals, alguns dels quals analitzarem en relació amb la comunicació sobre seguretat alimentària. Però és un fet establert que, si no es compleixen determinades condicions, els missatges emesos pels mitjans de comunicació de masses són molt sovint desestimats d'entrada, mentre que d'altres són ràpidament oblidats, arraconats i substituïts per l'entrada de missatges nous.

⁶ Lucas, A.; García, C.; Ruiz, J.A. *Sociología de la comunicación*. Madrid: Editorial Trotta, 1999, p. 150

2.3.3. Comunicació en línia

Convé assenyalar, finalment, que ara hi ha un instrument de comunicació molt potent, que aglutina característiques de la comunicació personal i la comunicació de masses: Internet. Efectivament, en la xarxa podem trobar formes de comunicació no personals i unidireccionals, pròpies dels mitjans de comunicació de masses —quan consultem una web o llegim la premsa digital—; però, també hi ha formes en expansió de comunicació personal, pròpies de xats, correu electrònic, fòrums, les quals —com s'ha observat en aquest estudi— juguen un paper notable en la interpretació de la informació i en la construcció del coneixement. D'una banda, Internet amplifica les informacions que fan circular els mitjans de comunicació de masses i de l'altra, les implota introduint elements de lectura crítica, relacional i personal.

En el decurs de l'estudi, hem observat que algunes notícies que havien passat desapercibudes a uns informadors o que havien deixat una empremta molt lleu, havien estat, tanmateix, altament *analitzades* i interioritzades per uns altres. En aquests casos, els informadors afirmaven que la notícia havia estat objecte de debat en fòrums o xats, en els quals participaven regularment; per això, la seva construcció de la notícia estava marcada no per allò que els mitjans havien difós, sinó que en bona mesura resultava del debat sorgit posteriorment —de la comunicació personal en aquests espais. Consegüentment, aquest procés de comunicació requereix ser tractat de forma particular.